O‘ZBEKISTON MILLIY UNIVERSITETI JIZZAX FILIALI

ISSN 2181-3884

ZAMONAVIY ILMIY-TEXNIK TADQIQOTLAR

xalqaro jurnali

Vol.2 N.1

2026

International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research

Volume 2 Issue 1
2026

Zamonaviy ilmiy-texnik tadqiqotlar xalqaro jurnali

1-son
2026

Международный журнал современных научно-технических исследований

Том 2 Выпуск 1
2026

MIRZO ULUG‘BEK NOMIDAGI O‘ZBEKISTON MILLIY UNIVERSITETINING JIZZAX FILIALI

Xalqaro ilmiy-elektron jurnali

Tahrir kengashi raisi:

P.f.d., prof., O.X. Turakulov

Bosh muharrir:

A.A. Abdumalikov

Tahrir kengashi mas’ul kotibi:

D.M. Jomurodov

Tahririyat hay’ati:

1. B.f.d., prof., S. Murodova (O’zMU Jizzax filiali, UZB)
2. P.f.n., prof., S. Usmanov (O’zMU Jizzax filiali, UZB)
3. T.f.n., dos., S. Tavboev (O’zMU Jizzax filiali, UZB)
4. F.f.d., prof., N. Djusupov (O’zDJTU, UZB)
5. T.f.d., dos., S. Ruzimov (TTPU, UZB)
6. P.f.d., prof., G. Lekerova (SKU, KZH)
7. DSc., Ali Coşkan (ASUI, TR)
8. T.f.d., prof., D. Irgasheva (TATU, UZB)
9. T.f.d., prof., I. Siddikov (NRU TIIAME, UZB)
10. T.f.n., dos., S. Eshkabilov (NDU, US)

Zamonaviy ilmiy-texnik tadqiqotlar xalqaro elektron jurnali (International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research) O’zMU Jizzax filiali Kengashining qaroriga asosan tashkil etilib, 2022-yil 9-sentabrda O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan №038200 raqami bilan ro‘yxatidan o‘tkazilgan, shuningdek davlatlararo standartlar talabi asosida O‘zbekiston Milliy kutubxonasidan jurnal uchun 2181-3884 ISSN raqami olingan.

© “O‘zMU Jizzax filiali” – 2023

Tahririyat manzili:

130100, Jizzax viloyati, Jizzax shahri,
Sh.Rashidov Shox ko‘chasi, 259-uy.

"GO'RO'G'LI" TURKUMIDA YAKUNIY MUKOFOTLANISH (POETIK ADOLAT) MEXANIZMINING TIPOLOGIK TAHLILI

Teshaboyeva Zumrad Voxidjonovna
Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi milliy instituti, mustaqil izlanuvchi

Annotatsiya

Maqolada "Go'ro'g'li" turkumidagi dostonlarda oltinchi, yakuniy badiiy-pedagogik mexanizm — yakuniy mukofotlanish, ya'ni poetik adolat tahlil qilinadi. Ushbu mexanizm oldingi besh mexanizm (nasihat, ibrat, sinov, antiteza, ramz) orqali shakllantirilgan axloqiy xulosalarni dostonning kompozitsion yakuni vositasida mustahkamlaydi. "Qirq yigit bilan qirq qiz", "Avazxonning o'limga hukm etilishi" va "Go'ro'g'lining tug'ilishi" dostonlari materiallari asosida poetik adolat formulasining barqaror turlari aniqlanib, ular folklorshunoslik (K. Imomovning ertak kompozitsiyasi nazariyasi) hamda pedagogika (rag'batlantirish va jazolash metodi nazariyasi) bilan nazariy jihatdan bog'lanadi. Natijada uch tipologik tur aniqlandi: qahramonning murod-maqsadiga yetishi (ijobiy mukofot), yovuzlikning o'z jazosini topishi (salbiy mukofot) va jamoaviy to'y-tomosha (marosimiy yakun). Xulosa qilinadiki, ushbu uch tur ajralmas bir butunlikni tashkil etib, III bobda ko'rib chiqilgan olti mexanizmning yakuniy va mustahkamlovchi bosqichi vazifasini bajaradi.

Kalit so'zlar: ykuniy mukofotlanish, poetik adolat, rag'batlantirish va jazolash, "Go'ro'g'li", pedagogik mexanizm, tipologiya, ertak kompozitsiyasi.

ТИПОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ МЕХАНИЗМА ФИНАЛЬНОГО ВОЗНАГРАЖДЕНИЯ (ПОЭТИЧЕСКОЙ СПРАВЕДЛИВОСТИ) В ЦИКЛЕ «ГЁРОГЛЫ»

Тешабоева Зумрад Вохиджоновна
Национальный институт педагогики воспитания имени Кори Ниязи, независимый исследователь

Аннотация

В статье анализируется шестой, завершающий художественно-педагогический механизм в дастанах цикла «Гёроглы» — финальное вознаграждение, то есть поэтическая справедливость. Данный механизм закрепляет нравственные выводы, сформированные посредством пяти предшествующих механизмов (наставление, назидательный пример, испытание, антитеза, символ), через композиционное завершение дастана. На материале дастанов «Сорок джигитов и сорок девушек», «Приговор Авазхана к смерти» и «Рождение Гёроглы» выявляются устойчивые типы формулы поэтической справедливости и устанавливается их теоретическая связь с фольклористикой (теорией композиции сказки К. Имамова) и педагогикой (теорией метода поощрения и наказания). В результате выделены три типологических типа: достижение героем желаемой цели (положительное вознаграждение), наказание зла (отрицательное вознаграждение) и коллективное свадебное торжество (обрядовый финал). Делается вывод о том, что эти три типа образуют неразрывное единство и выполняют функцию завершающего, закрепляющего этапа шести механизмов, рассмотренных в третьей главе.

Ключевые слова: финальное вознаграждение, поэтическая справедливость, поощрение и наказание, «Гёроглы», педагогический механизм, типология, композиция сказки.

A TYPOLOGICAL ANALYSIS OF THE MECHANISM OF FINAL REWARD (POETIC JUSTICE) IN THE "GOROGLY" CYCLE

Teshaboyeva Zumrad Voxidjonovna
Qori Niyoziy National Institute of Pedagogy of Upbringing, Independent Researcher

Abstract

The article analyzes the sixth and final artistic-pedagogical mechanism in the epics of the "Gorogly" cycle—final reward, or poetic justice. This mechanism reinforces the moral conclusions formed through the five preceding mechanisms (advice, exemplary instruction, trial, antithesis, and symbol) by means of the

compositional resolution of the epic. Drawing on the epics *Forty Young Men and Forty Girls*, *Avazkhan's Death Sentence*, and *The Birth of Gorogly*, the study identifies stable types of the poetic justice formula and establishes their theoretical relationship with folklore studies (K. Imomov's theory of fairy-tale composition) and pedagogy (the theory of reward and punishment as an educational method). As a result, three typological types are identified: the hero's attainment of the desired goal (positive reward), the punishment of evil (negative reward), and collective wedding festivities (ritual conclusion). It is concluded that these three types form an inseparable whole and function as the final reinforcing stage of the six mechanisms examined in Chapter III.

Keywords: final reward, poetic justice, reward and punishment, "Gorogly," pedagogical mechanism, typology, fairy-tale composition.

Nasihat-vasiyat, ibrat-andoza, sinov, antiteza va ramziy-mifopoetik obrazlar mexanizmlari, u yoki bu shaklda, tinglovchi ongida ma'lum axloqiy tushunchani shakllantirishga yo‘naltirilgan edi. Ammo bu tushunchaning mustahkamlanishi uchun yana bir, kompozitsion jihatdan hal qiluvchi bosqich zarur: dostonning YAKUNI. "Go‘ro‘g‘li" turkumidagi har bir doston, istisnosiz ravishda, qahramonning murod-maqsadga yetishi, yovuzlikning o‘z jazosini topishi va jamoaviy to‘y-tomosha bilan yakunlanadi – bu yakuniy formula tasodifiy emas, balki og‘zaki dostonchilik an'anasining barqaror, deyarli majburiy kompozitsion qonuniyati hisoblanadi.

Mavzuning dolzarbligi shundaki, "Go‘ro‘g‘li" turkumidagi yakuniy mukofotlanish formulasining tipologik ko‘rinishlari va uning pedagogik funksiyasi maxsus tadqiqot predmeti sifatida o‘rganilmagan. Ushbu maqolada bu formulaning uch asosiy ko‘rinishi birinchi marta aniqlanadi va ular folklorshunoslik hamda pedagogika nazariyasi bilan uzviy bog‘lanadi.

Yakuniy mukofotlanish mexanizmi – "Go‘ro‘g‘li" turkumidagi ma'naviy-axloqiy tarbiyaning olti mexanizmi ichida oltinchi, yakuniy o‘rinda tahlil qilinadigan mexanizmdir. Nasihat, ibrat, sinov, antiteza va ramzdan farqli o‘laroq, bu mexanizm alohida vositaga emas, dostonning umumiy kompozitsion tuzilishiga, uning "yechim" bosqichiga asoslanadi, bu esa uni dissertatsiyaning olti mexanizmli tizimida metodologik jihatdan yakunlovchi, barcha oldingi mexanizmlarni "mustahkamlovchi" o‘ringa qo‘yadi: agar boshqa besh mexanizm axloqiy tushunchani shakllantirsa, yakuniy mukofotlanish mexanizmi uni kompozitsion yakun orqali tasdiqlaydi va mustahkamlaydi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqot uchun uch doston nashri – "Qirq yigit bilan qirq qiz" (Go‘ro‘g‘li: O‘zbek xalq dostonlari to‘plami, 2006), "Avazxonning o‘limga hukm etilishi" (F. Yo‘ldosh o‘g‘li aytuvi) va "Go‘ro‘g‘lining tug‘ilishi" (M. J. Pulkan aytuvi, 1967) – asosiy manba sifatida olindi, "Yunus pari", "Gulqizoy" va "Sarvinoz" dostonlaridan qo‘shimcha parchalar jalb qilindi. Topilgan parchalarning ayrimlari oldingi paragraflarda boshqa mexanizmlar doirasida allaqachon iqtibos qilinganini aniqlab (masalan, Chamidxonning "o‘z jazosi o‘zi bilan" halok bo‘lishi antiteza mexanizmi doirasida), ular mazkur maqolada yangi iqtibos sifatida qayta ishlatilmadi, faqat umumiy kross-referens tarzida esga olinadi – bu takror iqtibos xavfining oldini oldi.

Nazariy asos sifatida K. Imomovning "Ertak" bobidan (B. Sarimsoqov tahriri ostidagi "O‘zbek folklori ocherklari" to‘plamidan) ertak-doston kompozitsiyasining yakuniy formulasi ("tugun–kulminatsiya–yechim", "muvaffaqiyatli yakun") haqidagi nazariy material, shuningdek, M. Ochilov va N. Ochilovning "rag‘batlantirish-jazolash metodlari" nazariyasi olindi.

Korpus tanlash mezonlari alohida izohga muhtoj: "Qirq yigit bilan qirq qiz" dostoni mazkur maqolada ilk marta bevosita, to‘liq iqtibos sifatida jalb qilindi. Bu doston ilgari boshqa mexanizmlar doirasida faqat qisqa kross-referens sifatida tilga olingan edi, uning yakuniy sahifasi esa poetik adolat formulasining barcha uch turini (murod-maqsadga yetish, yovuzlik jazosi, ommaviy to‘y) ayniqsa toza, boshqa syujet chigallari bilan buzilmagan shaklda namoyon qiladi. "Avazxonning o‘limga hukm etilishi" va "Go‘ro‘g‘lining tug‘ilishi" dostonlari esa mukofotlanishning ijtimoiy-siyosiy, oilaviy-emotsional va umumjamoaviy darajalarini qo‘shimcha ravishda namoyish etish uchun jalb qilindi.

Tahlil birligi sifatida har bir dostonning yakuniy sahifasi (oxirgi epizod) olindi, kodlash esa ikki bosqichda amalga oshirildi: avvalo, yakuniy epizoddagi har bir voqea-hodisa (nikoh, taxt qaytarish, jazolash, to‘y) alohida birlik sifatida ajratildi, so‘ng bu birlik uch tipologik turdan (murod-maqsadga yetish, jazolanish, jamoaviy tantana) biriga mansubligi bo‘yicha tasniflandi. Diqqatga sazovorki, ko‘p hollarda bitta yakuniy

epizodda barcha uch tur bir vaqtda, bir-biriga ulangan holda namoyon bo‘ladi (masalan, “Qirq yigit bilan qirq qiz” dostonida Jondorpuchning jazolanishi va qirq nikoh bir sahifada ketma-ket tasvirlanadi). Bu holat uch turning bir-biridan alohida emas, yagona kompozitsion yakunning o‘zaro bog‘liq qismlari ekanini yana bir karra tasdiqlaydi.

NATIJA

O‘zbek folklorshunosligida ertak va doston syujetining yakuniy bosqichi alohida, barqaror kompozitsion qoida sifatida qaraladi. K. Imomov ertak syujetining umumiy xususiyatini belgilar ekan, ta’kidlaydi: “Syujet komik voqealarga boyligi, tugallanganligi, muvaffaqiyatli yakuni bilan ajralib turadi” [1, 64-b.]. “Tugallanganlik” va “muvaffaqiyatli yakun” atamalarining aynan shu tartibda, syujetning asosiy belgilari sifatida sanab o‘tilishi maqola uchun muhim metodologik asos beradi. Imomov bu yakunning mexanizmini yanada aniqroq izohlaydi: “Uydirma – ertak asosini tashkil etadi. U ertak voqealarini boshqaradi va muvaffaqiyatli yakunga olib keladi” [1, 64-b.], ya’ni badiiy to‘qima (uydirma) shunchaki bezak emas, aynan syujetni yakuniy hal tomon boshqaruvchi vosita sifatida faoliyat ko‘rsatadi. Kompozitsiyaning ichki tuzilishi ham barqaror: “Ertak kompozisiyasi barqaror bo‘lib, uning elementlari (tugun, kulminatsiya, yechim) aniq va lo‘nda ifodalanadi” [1, 88-b.]. “Yechim” (hal etish) bosqichi maqola terminologiyasida aynan “yakuniy mukofotlanish”ga mos keladi. Diqqatga sazovorki, Imomov bu qonuniyatning hatto fojiali yakunli ertaklarda ham saqlanishini ko‘rsatadi: “...ertaklarning yakuni esa optimistik ruh bilan sug‘orilgan fojia bilan tugallanadi... Chunki folklor asarlarining ijodkorlari bo‘lgan kollektiv o‘ziga dushman bo‘lgan kuchlar ustidan muqarrar g‘alaba qozonishga va abadiylikka ishonadi” [1, 91-b.]. Bu “muqarrar g‘alabaga ishonch” g‘oyasi poetik adolat tushunchasining folklorshunoslik nuqtayi nazaridan eng chuqur asoslanishidir: hatto qahramon halok bo‘lgan taqdirda ham, jamoaviy-axloqiy g‘alaba sifatsiz qolmaydi. Hajviy ertaklar misolida esa bu formula yanada aniqroq, ikki qutbli shaklda ifodalanadi: “Hikoya yangilikning g‘alabasi, eskilikning kulgili mag‘lubiyati bilan yakunlanadi” [1, 93-b.]. “G‘alaba” (ijobiy qutb uchun mukofot) va “kulgili mag‘lubiyat” (salbiy qutb uchun jazo) diptixi antiteza mexanizmining yakuniy, hal qiluvchi nuqtasini tashkil etadi. Pedagogika fani nuqtayi nazaridan bu hodisa alohida terminologik maqomga ega: M. Ochilov va N. Ochilova tarbiya usullarini tasniflar ekan, namuna ko‘rsatish metodidan alohida, mustaqil metod sifatida “rag‘batlantirish va jazolash metodlari”ni ajratadilar [2, 168-b.]. Maqolada biz aynan shu ikkinchi metodning (“rag‘batlantirish-jazolash”) “Go‘ro‘g‘li” turkumidagi badiiy-dostonchilik ko‘rinishini qahramonga mukofot, yovuzlikka jazo va yakuniy jamoaviy tantana shaklida tahlil qilamiz. Shunday qilib, ertak-doston yakuni folklorshunoslikda mustaqil kompozitsion kategoriya (tugun–kulminatsiya–yechim zanjirining so‘nggi bo‘g‘ini), pedagogikada esa mustaqil tarbiya metodi (rag‘batlantirish-jazolash) sifatida parallel ravishda asoslangan bo‘lib, bu parallellik mazkur mexanizmning ilmiy jiddiyligini tasdiqlaydi.

Yuqoridagi nazariy asos zamirida “Go‘ro‘g‘li” turkumidagi yakuniy mukofotlanish mexanizmining uch tipologik turini ajratish mumkin: (1) qahramonning murod-maqsadga yetishi – ijobiy qutbning mukofotlanishi; (2) yovuzlikning o‘z jazosini topishi – salbiy qutbning jazolanishi; (3) jamoaviy bayram-tantana (to‘y-tomosha) – bu ikkala qutbni birlashtiruvchi, ommaviy shakldagi yakuniy formula.

Birinchi tur – qahramonning murod-maqsadga yetishi (ijobiy mukofotlanish). Bu turning eng toza, hech qanday qo‘shimcha syujet chigali bilan buzilmagan namunasini “Qirq yigit bilan qirq qiz” dostoni beradi. Doston qirq yigitning qirq qizga uylanishi bilan yakunlanib, bu hodisa aniq, shak-shubhasiz shaklda “murod-maqsadga yetish” atamasi orqali ifodalanadi: “Shu bilan Go‘ro‘g‘lining Qirq yigiti qirq qizlarni olib, murod-u maqsadiga yetdi” [3, 112-b.]. “Murod-u maqsadiga yetish” iborasining aynan shu, o‘zgarmas shaklda takrorlanishi (“Yunus pari” dostonida ham xuddi shu ibora nikoh yakunini belgilaydi: “Muftilar nikohni qiyib, shunday murod-maqsadiga yetdi” [4, 318-b.]) bu iboraning tasodifiy tasviriy vosita emas, balki barqaror, deyarli terminologik og‘zaki-formulaviy ifoda ekanini ko‘rsatadi. Mukofotlanish moddiy-ijtimoiy darajada ham namoyon bo‘ladi: “Avazxonning o‘limga hukm etilishi” dostonida Go‘ro‘g‘li nohaq ayblangan Avazxonni afv etib, unga taxtni qaytaradi: “Kechirib Avaz xatosin, ko‘rib Go‘ro‘g‘li otasin... bekligini Avazga berib, taxtga Avazni mindirdi” [5, 126-b.], oila esa to‘liq qayta birlashadi: “Avaz o‘g‘lon bunda kelib, bola-chaqasini ko‘rib, qayta boshdan xursand bo‘lib... adashgan bari topishib” [5, 127-b.]. Bu ikki misol mukofotlanishning ikki alohida darajasini ko‘rsatadi: ijtimoiy-siyosiy (hokimiyat/taxt) va oilaviy-emotsional (birlashish/topishish). “Go‘ro‘g‘lining tug‘ilishi” dostonida esa mukofotlanish eng oddiy, eng umumlashgan shaklda jamoaviy shodlik

sifatida tasvirlanadi: "...do‘st-dushmanning dimorlari chog‘ bo‘lib kulishgan, bir-birlari bilan sevishgan" [6, 163-b.]. Bu yerda hatto sobiq dushmanlar ham umumiy shodlikka jalb qilinishi diqqatga sazovor: mukofotlanish nafaqat qahramonning shaxsiy yutug‘i, balki butun jamoaning umumiy axloqiy-emotsional holati sifatida tasvirlanadi.

Ikkinchi tur – yovuzlikning o‘z jazosini topishi (salbiy qutbning jazolanishi). Agar birinchi tur ijobiy qahramonga qaratilgan bo‘lsa, ikkinchi tur antiteza mexanizmining mantiqiy yakunini tashkil etadi: salbiy qutb ham, ijobiy qutb kabi, o‘z "mukofotini", ammo teskari ishorada olishi shart. Bu qonuniyatning eng yorqin namunasi Chamidxonning o‘z nayrangi (qush qiyofasiga aylanishi) orqali halok bo‘lishidir: "Chamidxon o‘z jazosi o‘zi bilan nobud bo‘ldi" [7, 218-b.] (antiteza va ramziy-mifopoetik obrazlar mexanizmlari doirasida batafsil tahlil qilingan). Ahmad Sardor obrazida esa jazo yanada aniqroq, roviy tomonidan ochiq baholangan shaklda keladi: "Kurib ketsin bunda Sardor, bo‘lsin unga bir qiyomat" [5, 125-b.], doston esa roviyning umumlashtiruvchi xulosasi bilan yakunlanadi: "...yomonlarning jazosin beradi, shunday qilib Chambil elni so‘radi" [5, 128-b.]. "Yomonlarning jazosin beradi" iborasining o‘zi maqoladagi "poetik adolat" tushunchasining deyarli aynan o‘zbekcha muqobilidir. "Qirq yigit bilan qirq qiz" dostoni esa bu turning kamdan-kam uchraydigan, hajviy (komik) ko‘rinishini beradi: salbiy personaj (qo‘shin boshlig‘i, ayyor kampir Jondorpuch) jismonan jazolanmaydi, ammo kulgili, kamsituvchi maqomga tushadi: "Go‘ro‘g‘libek... Jondorpuch kampirni Hasan chopsonga berdi. Jondorpuchning qulog‘i teskari bitgan, ayyorligi haddan o‘tgan, ikki betidan go‘shti qochgan, manglayidan tarlon ochgan kampir edi" [3, 112-b.], uning jazosi esa qattiq jismoniy azob emas, aksincha, kamsituvchi, kulgili tartibda ifodalanadi: "Jondorpuch kampir ham eshagiga teskari minib, Hasan chopsonning orqasidan keta berdi... Hasan chopsonni darvozabon qilib qo‘ydi, Jondorpuchni ayyorboshi qilib qo‘ydi" [3, 112-b.]. "Eshakka teskari minish" xalq ijodiyotida kamsitish va masxaraning an’anaviy ramziy harakati hisoblanadi, "ayyorboshi" lavozimi esa Jondorpuchning o‘z ayyorligini (qirq ming lashkar bilan nohaq hujum qilganini) endi foydali, nazorat ostidagi xizmatga aylantirilishini anglatadi. Bu yuqorida K. Imomov ko‘rsatgan "eskilikning kulgili mag‘lubiyati" [1, 93-b.] formulasining "Go‘ro‘g‘li" turkumidagi aniq badiiy dalilidir: yovuzlik har doim ham jismoniy yo‘q qilinish orqali emas, ba’zan shunchaki kulgi va kamsitish orqali ham "jazolanadi". Bu esa yosh tinglovchiga yovuzlikning doim fojiali emas, ba’zan shunchaki kulgili oqibat sifatida "arzimas"ligini ham ko‘rsatib berishi mumkin.

Ikkinchi turning bu ikki ko‘rinishi (fojiali va hajviy jazo) o‘rtasidagi tanlov, ehtimol, tasodifiy emas: dostonchi an’anasi salbiy personajning xavf darajasini hisobga olgan holda jazo shaklini tanlaydi. Yovuzligi kosmologik ko‘lamga ega, jamoaga real xavf tug‘diruvchi antagonist (Chamidxon, jodugarligi bilan butun Chambilni xavf ostiga qo‘yuvchi Ahmad Sardor) fojiali, qat’iy jazoga loyiq deb tasvirlansa, yovuzligi ko‘proq ijtimoiy-maishiy tusda bo‘lgan personaj (Jondorpuch – nohaq hujum uyushtirgan, ammo yakka holda alohida dahshatli kuch emas, ko‘proq ayyorlik bilan ajralib turuvchi qahramon) hajviy-kamsituvchi jazoga loyiq deb tasvirlanadi. Bu tafovut yosh tinglovchiga jazoning ayb darajasiga mutanosib bo‘lishi kerakligi haqidagi, huquqiy-axloqiy tafakkur uchun muhim bo‘lgan intuitiv tushunchani ham singdiradi. Bu kuzatuv ikkinchi tur doirasidagi kelgusi qiyosiy tadqiqotlar uchun istiqbolli yo‘nalish bo‘lishi mumkin.

Uchinchi tur – jamoaviy bayram-tantana (to‘y-tomosha) yakuniy formulasi. Uchinchi tur birinchi va ikkinchi turni birlashtiruvchi, ularning ijtimoiy-marosimiy ifodasi hisoblanadi. Qahramonning mukofotlanishi va yovuzlikning jazolanishi, yakuniy hisobda, butun jamoaning umumiy to‘y-tomoshasida moddiylashadi. "Qirq yigit bilan qirq qiz" dostoni bu formulani eng yuqori, deyarli mubolag‘ali darajada taqdim etadi. Yakka nikoh emas, ayni bir vaqtda qirq nikoh: "Go‘ro‘g‘libek qirq yigitga qirq qizni nikohlab berdi" [3, 112-b.]. Bu ommaviy nikoh formulasi yakka qahramon taqdiri doirasidan chiqib, butun jamoaning (qirq yigitning barchasi) barobar mukofotlanishini ta’minlaydi, bu esa alohida pedagogik ahamiyatga ega: yosh tinglovchi uchun mukofot faqat bosh qahramonga emas, unga sodiq, jasur hamroh bo‘lgan har bir yigitga ham tegishli ekanini ko‘rsatadi. Shunga o‘xshash, ammo yakka shakldagi to‘y-formula "Gulqizoy" dostonida ham ("Avaz, Hasan menga o‘g‘lon" [8, 111-b.]) va "Sarvinoz" dostonida ham ("Go‘ro‘g‘li sulton darrov o‘rtaga tushib, bu ikki oshiq-ma’shuqlarni shu yerning o‘zida birini-biriga nikoh qildirdi" [9, 176-b.]) takrorlanadi. Bu takrorlanish formulaning tasodifiy emas, turkum darajasidagi barqaror konvensiya ekanini yana bir karra tasdiqlaydi. "Go‘ro‘g‘lining tug‘ilishi" dostonidagi yakuniy tasvir esa bu formulaning eng umumlashgan, barcha tomonlarni (hatto sobiq dushmanlarni ham) qamrab oluvchi shaklini beradi. Yuqorida birinchi tur doirasida

ko‘rilgan “do‘st-dushmanning dimorlari chog‘ bo‘lib kulishgan” tasviri [6, 163-b.] ayni shu uchinchi, jamoaviy-marosimiy turga ham tegishlidir: bu yerda to‘y-tomosha shunchaki xursandchilik emas, balki butun doston davomida yuzaga kelgan ziddiyatlarning rasmiy, jamoaviy-marosimiy tarzda bartaraf etilishi hisoblanadi.

Yuqorida ko‘rilgan uch tur – qahramonning mukofotlanishi, yovuzlikning jazolanishi va jamoaviy to‘y-tomosha – yakuniy mukofotlanish mexanizmining ajralmas uch qirrasi sifatida bir butunlikni tashkil etadi: birinchi ikki tur “kim nima oladi” savoliga javob bersa, uchinchi tur “bu qanday ijtimoiy-marosimiy shaklda amalga oshiriladi” savoliga javob beradi. Bu uch qirrali tizim pedagogika fanidagi “rag‘batlantirish-jazolash” metodi bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, III bobning barcha olti mexanizmini yakunlovchi, ularning har birida shakllantirilgan axloqiy xulosani mustahkamlovchi yakuniy bosqich vazifasini bajaradi.

1-jadval. Yakuniy mukofotlanish (poetik adolat) mexanizmining uch tipologik turi

Tur	**Doston misoli**	**Pedagogik funksiyasi**
Murod-maqsadga yetish (ijobiy mukofot)	“Qirq yigit bilan qirq qiz”, “Yunus pari”, “Avazxonning o‘limga hukm etilishi”	Ijobiy xatti-harakatning rag‘batlantirilishi (mustahkamlanishi)
Yovuzlikning jazolanishi (salbiy mukofot)	“Zulfizar”, “Avazxonning o‘limga hukm etilishi”, “Qirq yigit bilan qirq qiz”	Salbiy xatti-harakatning oqibati haqida ogohlantirish
Jamoaviy to‘y-tomosha (marosimiy yakun)	“Qirq yigit bilan qirq qiz”, “Gulqizoy”, “Sarvinoz”, “Go‘ro‘g‘lining tug‘ilishi”	Ziddiyatning jamoaviy-marosimiy tarzda bartaraf etilishi

2-jadval. Olti pedagogik mexanizmning qiyosiy ko‘rsatkichlari

Mezon	**3.1. Nasihat**	**3.2. Ibrat**	**3.3. Sinov**	**3.4. Antiteza**	**3.5. Ramz**	**3.6. Mukofot**
Asosiy vosita	So‘z	Kuzatilgan amal	Shaxsiy tajriba	Kontrast	Semiotik belgi	Kompozision yakun
Idrok mexanizmi	Tushunish	Taqlid	Ishtirok	Qiyoslash	Dekodlash	Mustahkamlash
Ustuvor komponent	Kognitiv	Xulq-atvor	Irodaviy	Emosional-qiymat	Assosiativ-obrazli	Emosional-baholash
Dars turi	Nasihat-tahlil	Ibrat-rolli o‘yin	Ibrat-rolli o‘yin	Debat-antiteza	Ijodiy-ramziy	Ijodiy-ramziy
Turlar soni	Yetti	Olti	To‘rt	Uch	Uch	Uch

MUHOKAMA

Olingan natijalar shuni ko‘rsatadiki, yakuniy mukofotlanish mexanizmi oldingi besh mexanizmdan pedagogik mantiq jihatidan tubdan farqli vazifani bajaradi: u yangi axloqiy tushuncha kiritmaydi, aksincha, oldin shakllantirilgan tushunchalarni kompozitsion yakun orqali “mustahkamlaydi” (pedagogikada bu jarayon “mustahkamlash” – reinforcement deb ataladi). Bu xususiyat uni tadqiqotning olti mexanizmli tizimida, metaforik tarzda aytganda, “yakuniy imtihon” yoki “yakuniy baho” vazifasini bajaruvchi mexanizm qilib ko‘rsatadi: agar nasihat, ibrat, sinov, antiteza va ramz tushunchani turli usulda “o‘rgatsa”, yakuniy mukofotlanish bu tushunchaning to‘g‘ri o‘zlashtirilganini doston yakunida “tasdiqlaydi”.

Diqqatga sazovorki, ikkinchi tur (yovuzlikning jazolanishi) doirasida ko‘rilgan misollarning ayrimlari (Chamidxonning halokati) allaqachon antiteza va ramziy-mifopoetik obrazlar mexanizmlari doirasida tahlil qilingan edi. Bu mazkur maqolada yashirilmay, aksincha, kross-referens sifatida ochiq ko‘rsatildi. Shuningdek, jazoning ikki xil shakli – fojiali (Chamidxon, Ahmad Sardor) va hajviy-kamsituvchi (Jondorpuch) o‘rtasidagi

farq alohida nazariy e'tiborga loyiq: bu farq, ehtimol, personajning xavf darajasiga (kosmologik antagonist – Chamidxon, Ahmad Sardor; ijtimoiy-maishiy antagonist – Jondorpuch) bog'liq bo'lishi mumkin va bu gipoteza keyingi qiyosiy tadqiqotlar uchun istiqbolli yo'nalish bo'lishi mumkin.

Yakuniy mukofotlanish mexanizmining amaliy-metodik ahamiyati ham alohida ta'kidlanishi lozim: u ramziy-mifopoetik obrazlar mexanizmi bilan birga, biz ishlab chiqqan o'quv-metodik tizimida "ijodiy-ramziy topshiriqlar darsi" deb nomlanuvchi dars turining nazariy asosini tashkil etadi. Bu dars turida ijodiy ishlar "yakuniy mukofotlanish" ruhida, ya'ni eng yaxshi talqinlarni sinf oldida tan olish orqali yakunlanadi. N. Avliyakulov va N. Musayeva lug'atida "ijodiy izlanish" tushunchasi aniq ta'riflanadi: "Ijodiy izlanish – pedagog boshchiligida qo'yilgan muammolar, masalalarni yechishning yo'llarini faol izlashni tashkil etish usuli; fikrlash jarayoni produktiv (unumli) xarakterga ega bo'ladi" [10, 199-b.]. Bu ta'rif ijodiy topshiriqlarning "yakuniy tan olish" orqali mustahkamlanishi bilan uzviy bog'liq, chunki xuddi doston qahramoni murod-maqsadiga yetganday, o'quvchi ham o'z ijodiy izlanishining sinf oldida tan olinishi orqali ijobiy rag'batlantirishni his qiladi. Bu parallellik – doston qahramonining kompozitsion mukofotlanishi bilan o'quvchining sinfdagi pedagogik mukofotlanishi o'rtasidagi yakuniy mukofotlanish mexanizmining nazariy model sifatidagi amaliy qiymatini ko'rsatadi.

O'qituvchi ijodiy-ramziy topshiriqlar darsida "yakuniy mukofotlanish"ni har bir o'quvchiga emas, aksincha, mehnat va izlanish darajasiga qarab, dostondagi qahramonning ham mukofoti uning sinovlardan o'tishi, kurashishi va haq yo'lda sobit turishi natijasida "qozonilgani"ga e'tibor qaratgan holda taqdim etishi maqsadga muvofiq; bu yondashuv poetik adolat g'oyasining "har doim yaxshi yakun" degan soddalashtirilgan talqinidan ko'ra, "mehnat va odillik mukofotga olib keladi" degan chuqurroq axloqiy xulosaga mos keladi.

XULOSA

O'tkazilgan tahlil "Go'ro'g'li" turkumidagi yakuniy mukofotlanish (poetik adolat) mexanizmining uch o'zaro bog'liq tipologik turga ega ekanini ko'rsatdi: (1) qahramonning murod-maqsadga yetishi – ijobiy xatti-harakatning moddiy-ijtimoiy va oilaviy-emotsional darajada mukofotlanishi; (2) yovuzlikning o'z jazosini topishi – salbiy qutbning, ba'zan fojiali, ba'zan hajviy-kamsituvchi shaklda jazolanishi; (3) jamoaviy to'y-tomosha – bu ikkala qutbni birlashtiruvchi, butun jamoani qamrab oluvchi marosimiy yakuniy formula. Mazkur tipologiya folklorshunoslik (K. Imomovning ertak kompozitsiyasi tugun-kulminatsiya-yechim nazariyasi) va pedagogika (M. Ochilovning rag'batlantirish-jazolash metodi nazariyasi) fanlarining parallel, bir-birini tasdiqlovchi asoslariga tayanadi.

Tadqiqotning cheklovlari shundaki, tahlil asosan uch doston nashriga tayanadi. Belgilangan olti pedagogik mexanizm – nasihat-vasiyat, ibrat-andoza, sinov, antiteza, ramziy-mifopoetik obrazlar va yakuniy mukofotlanish – to'liq tahlil qilindi. Bu olti mexanizm alohida-alohida emas, balki o'zaro uzviy, ko'p joyda bir-birini kross-referens tarzida tasdiqlovchi yaxlit tizimni tashkil etadi: nasihat so'z orqali, ibrat amal orqali, sinov sinov-zanjiri orqali, antiteza qarama-qarshilik orqali, ramz hissiy-obrazli kod orqali, yakuniy mukofotlanish esa kompozitsion yakun orqali bir xil axloqiy xulosalarni turli vosita va darajalarda mustahkamlaydi. Keyingi tadqiqotda ushbu olti mexanizmning o'zaro ta'sir (integratsiya) modeli yaxlit tizim sifatida, nazariy sintez darajasida ko'rib chiqilishi rejalashtirilgan.

Yakuniy xulosa sifatida ta'kidlash lozimki, yakuniy mukofotlanish mexanizmi "Go'ro'g'li" turkumidagi ma'naviy-axloqiy tarbiyaning olti mexanizmli tizimida almashtirib bo'lmaydigan, yakunlovchi vazifani bajaradi: u yosh tinglovchiga olamning axloqiy tartibga bo'ysunishini, yaxshilik ertami-kechmi mukofotlanishini, yovuzlik esa ertami-kechmi o'z jazosini topishini badiiy-hissiy darajada, ishonarli shaklda isbotlaydi. Bu xususiyat uni, ayniqsa, yosh avlodning dunyoqarashi shakllanayotgan davrida alohida metodik qimmatga ega qiladi, chunki bu yoshda axloqiy-mantiqiy dalillardan ko'ra, badiiy-hissiy dalillar ko'pincha ancha kuchliroq ta'sir ko'rsatadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Imomov K. Ertak // *O'zbek folklori ocherklari: uch tomlik.* 2-jild / mas'ul muharrir B. Sarimsoqov. – Toshkent: Fan, 1989.
2. Ochilov M., Ochilova N. *Oliy maktab pedagogikasi.* – Toshkent: Aloqachi, 2008.

3. *Qirq yigit bilan qirq qiz* // *Go‘ro‘g‘li: o‘zbek xalq dostonlari* / aytuvchi Rahmatulla shoir Yusuf o‘g‘li; nashrga tayyorlovchilar T. Mirzayev, Z. Husainova. – Toshkent: Sharq, 2006. – B. 112.

4. *Yunus pari* // *O‘zbek xalq ijodi: ko‘p tomlik* / aytuvchi Muhammadqul Jomrot o‘g‘li Pulkan; nashrga tayyorlovchi Sh. Xo‘jayeva. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san’at nashriyoti, 1967.

5. *Avazxonning o‘limga hukm etilishi* / aytuvchi Fozil Yo‘ldosh o‘g‘li; yozib oluvchi G‘. Karimov; nashrga tayyorlovchilar Z. Husainova, T. Mirzayev; mas’ul muharrir O. Sobirov. – Toshkent: O‘zSSR FA nashriyoti.

6. *Go‘ro‘g‘lining tug‘ilishi* // *O‘zbek xalq ijodi: ko‘p tomlik* / aytuvchi Muhammadqul Jomrot o‘g‘li Pulkan; nashrga tayyorlovchi M. Murodov. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san’at nashriyoti, 1967.

7. *Zulfizar* // *Go‘ro‘g‘li dostonlari: to‘rt jildlik.* 2-jild: *Avazxon* / aytuvchi Rahmatulla shoir Yusuf o‘g‘li. – 1997. – B. 218.

8. *Gulqizoy* // *Go‘ro‘g‘li dostonlari: to‘rt jildlik.* 2-jild: *Avazxon* / aytuvchi Rahmatulla shoir Yusuf o‘g‘li. – 1997. – B. 111.

9. *Sarvinoz* // *Go‘ro‘g‘li dostonlari: to‘rt jildlik.* 2-jild: *Avazxon* / aytuvchi Rahmatulla shoir Yusuf o‘g‘li. – 1997. – B. 176.

10. Avliyakulov N. X., Musayeva N. N. *Pedagogik texnologiya.* – Toshkent: Tafakkur Bo‘stoni, 2012.